

SURİYE SELÇUKLU MELİKİ TÂCÜ'D-DEVLE TUTUŞ'UN FAALİYETLERİNİN BÖLGEDE YAŞANAN SİYASİ VE ASKERİ GELİŞMELER ÜZERİNE ETKİSİ

Nilay AĞIRNASLI*

Özet

Tutuş, Sultan Alp Arslan'ın oğlu Sultan Melikşâh'ın da kardeşidir. Melikşâh, Büyük Selçuklu Devleti tahtına geçtikten sonra Tutuş'u Suriye'ye göndermiştir. Çünkü o, bu sayede hem kardeşini tahttan uzak tutmak hem de onun Selçuklular adına Suriye'de fetih faaliyetleri gerçekleştirmesini istemiştir. Tutuş, Suriye'ye gittiğinde burada bulunan Türkmen Beyi Atsız, Büyük Selçuklu Devleti adına önemli başarılar elde etmişti. Ancak o, Dımaşk'ta Fâtımîler tarafından kuşatılınca Tutuş'tan yardım istemiş, o da yardıma gelerek şehrin idaresini ele geçirmiş ve Atsız'ı bertaraf ederek "Suriye Selçuklu Melikliği" ilan etmiştir. Tutuş bundan sonraki süreçte gerek yerel idarecilere gerekse Mısır'daki Fâtımîlere karşı Suriye topraklarında hâkimiyet sahasını genişletmek için mücadele etmiştir. Fakat Melikşâh'ın ölümünden sonra Büyük Selçuklu Devleti tahtı için harekete geçerek bu mücadelenin yarım kalmasına sebep olmuş ve Melikşâh'ın oğuluyla yaptığı savaşı da hayatıyla birlikte kaybetmiştir. Biz ise bu çalışmamızda Tutuş'un Suriye'de bulunduğu süre boyunca yaptıklarının bölge ve Selçuklu tarihi üzerine etkisini açıklamaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tutuş, Suriye, Büyük Selçuklu Devleti, Dımaşk, Fâtımîler

THE EFFECT OF THE ACTIVITIES OF THE SYRIAN SELJUK MELİK TACUDEVLE TUTUS ON THE POLITICAL AND MILITARY DEVELOPMENTS IN THE REGION

Abstract

Tutus is the son of Sultan Alp Arslan and he is the brother of Sultan Meliksah, after Meliksah took the throne of the Great Seljuk State, he sent Tutus to Syria. Because he wanted to keep his brother away from his throne. He also wanted to make conquests in Syria through his brother. Türkmen Bey Atsız was also in Syria where the conquests were realized. But the Fatimids surrounded him in Damascus. For his reason, he asked for help from Tutus that accepted and went to town. Tutus entered the city but took over the administration of the city by killing Atsız. He declared himself a "Syrian Seljuk Melik". He fought both Fatimids and local rulers in Syrian territory in order to expand the domain of Seljuks. But after the death of the sultan, Tutus took action to seize the throne of the Great Seljuk State. For this reason the struggle in Syria was left unfinished. Tutus who died in this war fought with Meliksah's son Berkjaruk. In our study we will try to explain the activities of Tutus in Syria and place of these activities in Seljuk history.

* Dr. Öğr. Üyesi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Öğretim Üyesi.

Key words: Tutus, Syria, The Great Seljuk State, Damascus, Fatimids

Giriş

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alp Arslan'ın oğlu olan Tâcü'd-Devle Tutuş, babasının vefatının ardından tahta geçen kardeşi Melikşâh tarafından Suriye'ye gönderilmişti.¹ Tarih boyunca son derece kritik ve stratejik bir öneme sahip olan Suriye, Büyük Selçuklu Devleti için de mühim bir coğrafi saha olmuştur. Zira İslâm dünyasına hâkim olmak isteyen Selçuklu sultanlarının bu hedefleri önündeki en büyük engel ve en önemli rakip olan Mısır'daki Fâtımî Halifeliği'ne ulaşım onları bertaraf edebilmeleri gerekmektedir. Bunun için de hedeflerinin kavşak noktası konumundaki Suriye topraklarına hâkim olmaları büyük bir önem arz etmekteydi. Ancak Selçukluların devletlerini kurdukları XI. yüzyılın ilk yarısında İslâm dünyasındaki mevcut durum kendilerinin de mensubu oldukları Sünni İslâm dünyası ve bu dünyanın manevi lideri Abbasî Halifeliği için hiç de iç açıcı değildi. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş aşamasını tamamladığı XI. yüzyılın ilk yarısında İslâm dünyasının pek çok yerinde olduğu gibi Suriye'deki yerel idareciler üzerindeki baskın ve otoriter güç de Fâtımî Halifeliğiydi. Ayrıca Abbasî Halifeliği bu dönemde kendi başkentleri Bağdat'ın da içinde olduğu Irak topraklarının idaresini Şii Büveyhoğulları'na bırakmak mecburiyetinde kalmıştı. Başka bir ifade ile Sünni Abbasî Halifeliği Irak ve Suriye'deki otoritesini Şii Fâtımî Halifeliği ve Şii Büveyhoğulları lehine kaybetmişti. Dolayısıyla Selçukluların önce mensubu oldukları Sünni İslâm dünyasının merkezi Irak'a hâkim olmaları ve Abbasî halifesini kurtarmaları gerekmektedir. Bunun için bekledikleri tarihi fırsat da çok geçmeden ortaya çıkmıştı. Rakiplerinin baskısından kurtulmak isteyen Abbasî halifesi Horasan'da devletlerini kuran Selçuklulardan yardım istemekte tereddüt etmemiş ve adeta onları bir umut ışığı olarak görmüştü. Mensubu oldukları Sünni İslâm dünyasının manevi liderinin bu talebi, İslâm dünyasına hâkim olmak isteyen Selçuklular için yukarıda da belirttiğimiz gibi tarihi bir fırsat yaratmıştı. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Tuğrul Bey 1055 yılında İslâm dünyasındaki en önemli rakibi Fâtımî Halifeliği'ni, açıkça hedef alarak harekete geçmiş, öncelikle Abbasî halifesini Bağdat'taki Büveyhî tahakkümünden kurtardığı gibi, Fâtımîlerle iş birliği içinde olan Büveyhîlerin komutanı Arslan Besasirî'yi de mühim bir mücadelenin ardından bertaraf etmeyi başarmıştı. Böylece Irak, Selçukluların kontrolüne geçmiş oldu. Ayrıca bu süreç içinde Abbasî Halifesi hilafet sarayında düzenlediği resmi bir törenle Sultan Tuğrul Bey'e "Melikü'l-Maşrik ve'l Magrib" unvanını vererek siyasi ve askeri yetkilerini resmen kendisine devretmişti. (1058) Böylece maddi ve manevi anlamda daha da güçlenen Selçuklular için sırada Mısır'a giden yolda Suriye'ye hâkim olmak vardı. Ancak Sultan Tuğrul Bey, saltanatının son günlerinde Abbasî halifesinin kızıyla evlenme

¹ Ali Sevim, "İbnü'l-Kalânisi'nin Zeylû Tarih-i Dimaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgileri I (H. 436-500-1044/45-1106-07), Belgeler, Cilt XXIX, Sayı 33, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008, s.11

meselesiyle ve Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış'ın isyanıyla ilgilenmek mecburiyetinde kaldığı için bizzat Suriye'ye yönelik bir hamlede bulunamamıştı.²

Fâtımîler Selçukluların güçlendikleri dönemde kendi içlerinde siyasi, askeri ve iktisadi problemler yaşamaya başlamışlardı. Bu olumsuz durum ise onların başta Suriye olmak üzere hâkimiyet sahalarında güç kaybetmelerine sebep olmuştu. Bu durumu fırsata çevirmek için harekete geçen Selçuklu sultanı ise Alp Arslan olmuştur. Nitekim Fâtımî Halifesi el-Mustansır'a ve başta Bedrü'l-c-Cemâlî olmak üzere diğer rakiplerine karşı kendi hâkimiyetini güçlendirmek isteyen Fatımi veziri Nâsırüddevele, bir elçi vasıtasıyla Sultan Alp Arslan'dan yardım isteyerek Mısır'ın idaresini kendine bırakacağını bildirmişti. Büyük Selçuklu Devleti kurulduğundan beri hedeflerden birisinin Mısır'ı ele geçirmek olduğu düşünüldüğünde, bu durum Sultan Alp Arslan için tarihi bir fırsat olmuştu. Nitekim ordusuyla hemen harekete geçen Selçuklu sultanı kısa sürede Halep dolaylarına ulaşmış fakat Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in büyük bir orduyla Selçuklulara karşı harekete geçtiğini haber alınca Mısır seferini yarıda bırakarak geri dönmek mecburiyetinde kalmıştı. Öte yandan Mısır hedefinden vazgeçilmemiştir.³

Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi Türkmen beyleri, farklı tarihlerde de olsa Sultan Alp Arslan döneminden itibaren Suriye yönünde aralıksız devam eden önemli askeri faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu isimlerin başında da Hanoğlu Harun, Afşin, Sunduk, Kurlu et-Türkî, Şöklü ve Uvakoğlu Atsız gelmiştir.⁴ Ancak Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır politikasını hedefine en çok yaklaştıran isim hiç kuşkusuz Atsız Bey olmuştur.⁵

Atsız'dan önce bölgede öne çıkan ve Remle merkez olmak üzere Büyük Selçuklu Devleti'ne tabi bir beylik kuran Kurlu et-Türkî, Fâtımîlere bağlı Akka şehrini kuşattığı sırada vefat etmiş ve yerini Atsız Bey almıştır. Kısa sürede Remle ve Kudüs'te hâkimiyetini tesis eden Atsız, bu sırada Akka'yı ele geçirerek bağımsız hareket etmek isteyen ve yanına Kutalmışoğullarından Alp-İlek ile Devlet'i alan rakibi Şöklü'yü yenilgiye uğratmış, Kutalmışoğullarını da Sultan Melikşâh'a teslim ederek, bölgede daha

² Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci ve Tuğrul Bey dönemi ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, Cilt I, (Haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 1-49, Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Câmîu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları (Yay. Ali Öngül), Akademi Kitapevi, İzmir, 2000, s.1-30, Reşîdü'd-dîn Fazlullah, Câmî'ut-Tevârih, Selçuklu Devleti, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge Yay., İstanbul, 2010, s.67-109, Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, 21. Basım, İstanbul, 2016, s.54-141, Ali Sevim-Erdoğan Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014, s.19-59

³ Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.56,61

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Sibt İbnü'l Cevzî, Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011, s.161-181, Sevim, 2000, s.35-54, Sevim-Merçil, 2014, s.105-110

⁵ Atsız'ın faaliyetlerine dair ayrıntılı bilgi için bkz: Sibt İbnü'l Cevzî, 2011, s. 194-214, Sevim, 2000, s.63-90, Salim Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh'ın Suriye Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi Ankara, 2010, s.105-145

da güçlenmişti.⁶ Ancak Atsız, Sur ve Trablusşam şehirlerine hâkim olup askeri faaliyetlerine hız verdiği dönemde, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşâh cephesinden gelen beklenmedik bir hamle ile karşılaşmıştı. Bu hamle, sultanın kendi kardeşi Tutuş'u Suriye'ye atama kararı almış olmasıydı.⁷ Melikşâh'ın böyle bir karar almış olmasının sebebi büyük bir ihtimalle Atsız Bey'in Suriye'de güçlenerek bağımsızlığını ilan edecek olmasından endişe duymasıyla alakalıydı ki Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme'de bu husustan bahsedilirken, "*Sultan Melikşâh, kardeşi Tutuş'u Atsız ile savaşması için Suriye'ye göndermeye niyet etti.*" ifadesini kullanmıştır.⁸ Bundârî ve Sadruddîn ise "*Sultan Melikşâh'ın kardeşi Tutuş'u Suriye'ye göndererek onun vasıtasıyla Mısır'ı ele geçirmeyi planladığını*" belirtmişlerdir.⁹ Ayrıca sultanın, kardeşi Tutuş'u saltanatı için potansiyel bir tehdit olarak gördüğü için merkezden uzaklaştırmayı istemesi de bu tayin kararını etkilemiş olmalıydı.¹⁰ Sebep ne olursa olsun, Melikşâh'ın bu karardan haberdar olan Atsız son derece rahatsız olmuş ve sultana itaatini arz eden ve kendisinin Büyük Selçuklu Devleti'nin de İslâm dünyasındaki en önemli rakibi Fâtımîlere karşı mücadele ettiğine vurgu yapan bir mektup yazmıştı. Neticede bu mektubuyla da sultanı kendisine karşı olumlu bir tavır alması yönünde ikna etmeyi başarmıştı. Atsız'ı görevinde bırakan Melikşâh ona başarılarını takdir etmek anlamına gelen hediyeler de göndermişti. Atsız, Büyük Selçuklu Devleti sultanının da onayını almasının ardından Suriye'nin mühim şehirlerinden olan Dımaşk'ı ele geçirmiş ve ardından da Fâtımîlerin merkezi Mısır'a karşı askeri bir harekât düzenlemişti.¹¹ Fakat Kahire önlerinde büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Yaşadığı mağlubiyet Atsız'ın Suriye'deki otoritesini de sarsmış, önceden ele geçirdiği pek çok yerdeki hâkimiyetini kaybetmişti.¹² Bu sırada Atsız'ın Kahire'deki savaşta öldüğünü düşünen Melikşâh, kardeşi Tutuş'u yeniden bölgeye gönderme kararı almıştı. Ancak Atsız'ın hayatta olduğunu öğrenince, Tutuş'u merkeze çağırmak yerine, ona Atsız'ın hâkimiyet alanı dışında kalan Halep'e yönelmesi emrini vermişti.¹³ Suriye'deki eski gücünü toparlamaya çalışan Atsız ise Fâtımîler karşısında zor durumda kalmıştı. Fâtımî Halifeliği'nin yeniden toparlanmasında mühim bir görev üstlenen ve vezirlik makamını elde eden Bedrü'l-Cemalî, Suriye'ye bir ordu göndererek Atsız'ı Dımaşk'ta kuşatma altına almıştı.¹⁴ Tutuş'un Suriye'de kendi iktidarını tesis etmesinin yolunu açan olay da bu olmuştur diyebiliriz. Nitekim zor durumda kalan Atsız çareyi, Dımaşk'ı kendisine teslim etmek teklifiyle, Halep'i kuşatma altına alan Tutuş'tan yardım istemekte bulmuştu. Bu fırsatı kaçırmak istemeyen Tutuş derhal Dımaşk'a doğru harekete geçmişti. Selçuklu melikinin geldiğini haber alan Fatımi

⁶ Sevim, 2000, s.66-70, Koca, 2010, s.114-120

⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.194-208

⁸ Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.131

⁹ Bundârî, 1999, s.69, Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseynî, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye, (Çev. Necati Lügal), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.49

¹⁰ Sevim, 2000, s.71

¹¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.206, Sevim, 2000, s.71,72,73

¹² Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 211,214

¹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 226, Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.134, Turan, 2016, s.201

¹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, 229,

ordusu ise derhal geri çekilmişti. Tutuş'u saygıyla karşılayan Atsız verdiği sözü tutarak Dımaşk'ın idaresini Tutuş'a bırakmıştı.¹⁵ Fakat Tutuş, Atsız'ı kendi hâkimiyeti için tehdit olarak gördüğünden, önce onu ve mahiyetini tutuklatmış ardından da Atsız'ı öldürmüştür.¹⁶

Görüldüğü gibi Tutuş, siyasi ve askeri alanda kendisini kanıtlamadan Atsız'ın tesis ettiği hâkimiyet sahasını, bu Türkmen beyini bertaraf ederek, ele geçirmiş ve kendi melikliğine ilan etmiştir. Dolayısıyla asıl önemli olan onun bundan sonraki süreçte bölgede yaptıklarının Selçuklu tarihinin seyrini nasıl etkilemiş olduğudur. Biz de bu çalışmamızda, Tutuş'un faaliyetlerinin Suriye'yi bilhassa da Selçukluların bölgedeki çıkarlarını nasıl etkilediğini açıklamaya çalışacağız.

1) Tutuş'un Halep'e Hâkim Olma Mücadelesinin Bölgeye Etkisi:

Tutuş yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Suriye'ye, Sultan Melikşâh'ın, Atsız'ın Kahire seferi sırasında öldüğünü düşünerek kendisini görevlendirmesi üzerine gelmişti. Atsız'ın hayatta olduğunun anlaşılması sebebiyle de yine sultanın emrine göre Halep'e yönelmişti.¹⁷ Sultan Melikşâh'ın emriyle kendisine katılan Türkmen Beyi Afşin, Hacıp Sunduk ve Hacıp Aytekin ile birlikte, ilk olarak Menbiç'i ele geçiren Tutuş, Musul Emîri Müslim ve yerel kabilelerden Kilaboğulları'nın da kendisine katılmasıyla, Mirdasoğullarının elindeki Halep'i kuşatma altına almıştı.¹⁸ Ancak Müslim'in kendi ırkdaşlarının zarar görmesini istememesi sebebiyle kuşatmaya gereken özeni göstermemesi ve Kilaboğullarını da savaşmaktan vazgeçirmesi üzerine zor durumda kalan Tutuş bu ilk Halep kuşatmasında başarılı olamamıştı. Öte yandan Sultan Melikşâh da bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmekte geri durmamış, Müslim meselesi hakkında ayrıntılı bilgi almak için Hacıp Aytekin'i yanına çağırılmıştı¹⁹. Tutuş kısa bir süre sonra yeniden harekete geçerek Halep'in çevresinde yer alan el-Fâyâ, ed-Deyr, Azaz ve Cibrîn Kûrastâyâ hâkim olmuş ve Halep askerleriyle çatışmaya girmişti. Fakat Tutuş bu ikinci hamlesinde de başarılı olamamıştı.²⁰ Bu sırada Atsız'ın Fâtımîler karşısında zor durumda kalıp kendisinden yardım istemesi üzerine de bilindiği gibi Dımaşk'a yönelmiş ve Fâtımîlerin geri çekilmelerinin ardından Atsız Bey'i bertaraf ederek idareyi ele geçirip kendi

¹⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, S.231, Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.135,136, Müneccimbaşı, 2000, s.50, Turan, 2016, s.201

¹⁶ Azîmî, Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler), (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.231, İbnü'l-Esir, el-Kâmil Fi't-Tarih (İslâm Tarihi), Cilt 10, (Çev. Abdülkerim Özaydın), Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, s.107, İbnü'l-Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslâm Tarihi, (Çev. Mehmet Keskin), Çağ Yayınları, İstanbul, s.247, İbnü'l Kesir, el-Bidaye ve'n Nihaye, İslâm Tarihi, (Çev. Mehmet Kesin), Çağ Yayınları, İstanbul, s.247, Bundârî, 1999, s.71, Zahîru'd-dîn Nişâbü'rî, Selçuknâme, (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Kitap, İstanbul, 2018, s.28, Koca, 2010, s.134,135, Sevim, 2008, s.11

¹⁷ Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.134

¹⁸ Sevim, 2000, s.91-,93

¹⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.227

²⁰ Sevim, 2000, s.96

melikliğini tesis etmişti.²¹ Atsız'ın Suriye coğrafyasında elde ettiği başarılar inkâr edilemez nitelikteydi. Lakin yaşanan olaylara Melik Tutuş açısından baktığımızda onun, bölgede kendisine rakip olabilecek son derece yetenekli ve nüfuz sahibi bir Türkmen beyinin varlığını devam ettirmesine müsaade etmemiş olması anlaşılabilir bir durumdur diyebiliriz. Ayrıca daha önce de vurguladığımız gibi Sultan Melikşâh da her ne kadar Atsız kendisine olan bağlılığını her defasında ilan etse de onun zaman içinde Suriye'de güçlenerek Büyük Selçuklu Devleti'ne rakip olabilme ihtimalinden son derece tedirginlik duyuyor olmalıydı. Dolayısıyla Tutuş'un Atsız'ı bertaraf etmesi, bir anlamda Sultan Melikşâh'ın endişelerinin de son bulması anlamına geldiği gibi, Selçuklu hanedanına rakip yeni bir Türkmen hanedanının oluşumuna da mâni olmuştur diyebiliriz.

Tutuş Dımaşk'ta halka son derece adil davranmış ve önemli imar faaliyetlerinde bulunmuş, bölgedeki ticari faaliyetleri canlandırmıştır.²² Başka bir ifadeyle kısa süre içinde halkın memnuniyet ve takdirini kazanmasını bilmiştir. Ancak Tutuş'un Atsız'ı bertaraf etmesi Türkmen cephesinde bir güvensizlik ortamı da meydana getirmiştir. Nitekim Tutuş'un yanında yer alan Türkmen Beyi Afşin, Atsız'ın başına gelenlerin ardından kendini güvende hissetmeyerek onun yanından ayrılıp Antakya tarafına gitmiştir. Afşin'in bu tutumu Tutuş'un ona karşı kin duymasına sebep olmuştur. Nitekim Melik Tutuş, Antakya halkının şehri yağmalamasından ötürü Afşin'i kendisine şikâyet etmeleri üzerine, öfke duyduğu bu Türkmen beyine karşı harekete geçmiş fakat o, Diyarbakır tarafına kaçmayı başararak Tutuş'tan kurtulmuştu.²³

Dımaşk'tan sonra Suriye'nin ikinci büyük şehri olan Halep'in alınması bölge hâkimiyeti için son derece önemliydi. Ancak Halep'in idaresini elde etmenin öneminin farkında olan, bunun için her yolu deneyen bir kişi daha vardı. O da Musul Emîri Müslim b. Kureyş idi. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi Tutuş'un Halep kuşatmasında onun yanında yer alan Müslim, Selçuklu emîrinin şehre hâkim olamaması için elinden geleni yapmıştı. Öte yandan merkezi Musul ile Halep hattını birleştirerek hâkimiyet alanını genişletmeyi amaçlayan Müslim için önemli bir fırsat doğmuştu.²⁴ Nitekim Müslim, Tutuş'un Halep'e karşı bir askerî harekât hazırlığı içinde olduğunu haber alan şehrin emîri Sabık b. Mahmut'un talebi üzerine Halep'e yardım için harekete geçmişti.²⁵ Müslim bunu yaparken mantıklı bir siyasi hamlede bulunmayı da ihmal etmemişti. Halep'i ele geçirme teşebbüsüne meşru bir dayanak sağlamak için Sultan Melikşâh'ın onayını istemiş, bu talebini sultana iletirken de son derece politik bir hamlede bulunmuştur. Nitekim Müslim, Sultan Melikşâh'ın halası olan eşi Safiye Hatundan doğan oğlunu sultana elçi olarak göndermiş,²⁶ adeta Selçuklu ailesiyle olan akrabalık bağlarına vurgu yapmak istemişti.

²¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 229,230, Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.135,136, Sevim, 2000, s. 97

²² Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.231, Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.136

²³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.231, Sevim, 2000, s.97

²⁴ Sevim, 2000, s.102

²⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.233

²⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, s.110, Sevim, 2000, s.99

Neticede Sultan Melikşâh, Halep hususunda Müslim'e izin vermişti. Ancak yaşanan gelişmeler Musul emîri için pek de olumlu olmamış, Müslim'i Halep'e destek için çağıran Sabık onun şehre tamamen hâkim olmak için geldiğini anlayınca Musul emîrine karşı direnmişti. Bu mücadele sırasında zor durumda kalan ve iâşe sıkıntısı çeken halk ise şehrin Müslim'e teslimini talep etmişti. Şehrin ileri gelenlerinin direnmesine rağmen Müslim çok geçmeden, şehrin reisini tutsak alıp onunla şehri teslim etmesi hususunda gizli bir anlaşma yaparak kendisini serbest bırakmış ve bu reis sayesinde de Halep'e hâkim olmuştu.²⁷ Halep camilerinde Abbasi Halifesi el-Muktedî ve Sultan Melikşâh adına hutbe okutmaya başlamıştı.²⁸ Sultan Melikşâh'a da mevcut durum hakkında bilgi vermeyi ihmal etmeyen Müslim, kendisinden gerekli verginin alınmasını talep etmişti.²⁹ Görüldüğü gibi son derece sadık bir vassal gibi hareket eden Müslim üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmiş ve bu sayede de Sultan Melikşâh'ın onayını almayı başarmıştır. Ayrıca Abbasi halifesi de Müslim'e “*Şehre hâkim ve yönetimde yetkili ve sorumlu olduğuna*” dair bir ahitname göndermişti.³⁰ Müslim'in kendi adına bu başarısı Tutuş için ciddi bir tehdit oluşturmuştu. Zira Halep'in Müslim'in eline geçmesi Suriye Selçuklu Melikliği'nin merkezi Dımaşk'ın savunma hattının zayıflaması, Tutuş'un Suriye'nin tamamına hâkim olma planının da sekteye uğraması anlamına geliyordu.

Tutuş'tan önce Halep'i ele geçirmeyi başaran ve böylece Suriye hâkimiyeti hususunda rakibinin önüne geçen Müslim hızını kesmeden bölgedeki hâkimiyetini genişletmeye devam etmişti. Ancak bunu yaparken de baskıcı bir tutum sergilemeyi tercih ederek çevresindeki idarecilerin tepkisiyle karşılaşmıştı. Bilhassa da Arap emirlerinin gönlünü ve desteğini almak yerine onlara baskı uygulaması rakibi Tutuş'a da bir koz vermişti.³¹ Nitekim kuşatma altına aldığı Humus'un idarecisi İbn Mülâib, Müslim'in kuşatmasından kurtulmak için çareyi Tutuş'tan yardım istemekte bulmuştu. İbn Mülâib'e destek vermeyi kabul eden Tutuş derhal Müslim'e bir mektup yazarak ondan, dostunun yönetimindeki Humus'tan çıkmasını istemiş fakat Müslim, İbn Mülâib'in sultana ait yerlerde asayiş bozduğunu belirterek ondan dostuna sahip çıkmasını istemişti. Bunun üzerine Tutuş ordusuyla harekete geçmişti. Müslim ise Tutuş'a karşı mücadele etmek yerine geri çekilmeyi tercih etmişti. Zira sultanın kardeşine karşı savaşarak Sultan Melikşâh'ın öfkesine uğramaktan çekinmişti. Tutuş da kısa bir süre sonra Dımaşk'a dönmüştü. Ancak Müslim Humus'tan vazgeçmemiş, İbn Mülâib de ona vergi vermeyi kabul ederek Humus'u yönetmeye devam etmişti.³² Görüldüğü gibi Tutuş, Müslim karşısında şahsi olarak caydırıcı bir güç olabileceğini gösterememiş, Musul emîri

²⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 233,234, Sevim, 2000, s.100

²⁸ Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.234, Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.137

²⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, s.110, Sevim, 2000, 101

³⁰ Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.234

³¹ Sevim,2000, s.104

³² Sibt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.246,247, Sevim, 2000, s.102,103, Ahmed b. Mahmud, Humus'u Tutuş'un aldığı ifade eder. (bkz. Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.160)

kendisinden çekindiği için değil kardeşi Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh'tan korktuğu için Humus meselesinde temkinli davranmıştır.

Yaşanan gerilimin ardından Müslim hâkimiyeti önünde engel gördüklerine karşı askeri müdahalelere devam etmekten geri durmamıştır. Bu hususta en önemli hedeflerinden birisi de Türkmen birlikleri olmuş, onları etkisiz hale getirmek için uğraşmıştı. Bunun için ilk hamlesini de Halep çevresindeki Türkmenlere karşı yapmıştı. Yaklaşık 300 Türkmen atlısını yanına çağırarak Müslim bunları hile ile ele geçirip bölgedeki çeşitli kalelerde hapsetmişti. Bir taraftan da Suruç emîri ve eski Halep emîrinin oğullarını tutuklatarak Halep çevresindeki nüfuzunu daha da kuvvetlendirmişti.³³

Tutuş ve Müslim Humus geriliminin üzerinden çok geçmeden yeniden karşı karşıya gelmişlerdi. Bu defa mesele Müslim'in, Tutuş'un kendisinden istediği parayı vermemesi idi. Hatta Sultan Melikşâh, Müslim'e mektup yazarak derhal Tutuş'un talebinin yerine getirilmesini istemişti. Ancak Müslim bu hususta ayak diremeyi sürdürmüştü. Bunun üzerine bizzat harekete geçen Tutuş Halep ürünlerini ele geçirip satmıştı. Müslim ise derhal Halep'i savunmak için tedbirler almıştı. Müslim'e öfkelenen Tutuş Halep yakınlarına kadar ilerleyip burada konaklamıştı.³⁴ Suriye meliki bu defa rakibi Müslim'in karşısına çıkarken yanında önemli bir destekçisiyle birlikte harekete geçmişti. Bu kişi İbnü'l Esîr'in ifadesiyle "*girdiği mücadelelerde yenilgi görmemiş*" Türkmen beyi Artuk idi.³⁵ Nitekim Tutuş'un emriyle Halep'e karşı yağma akınlarına girişen Artuk Bey, Arap öncü birliklerini yenilgiye uğratmıştı. Ancak bu sırada beklenmedik bir gelişme yaşanmıştı. Sultan Melikşâh, Tutuş'a Dımaşk'a dönmesini bildirirken, Artuk Bey'e de merkeze gelmesi emrini vermişti.³⁶ Sultan Melikşâh'ın böyle bir karar almasının sebebi kaynaklarda net değildir. Ancak Ali Sevim'e göre sultan, bölgedeki vassalları arasında herhangi bir anlaşmazlık yaşanmasını istemediği için böyle bir karar almıştı.³⁷ Öte yandan Tutuş'un hanedan kanı taşıması ve bu sıra yanında Artuk Bey gibi askeri alanda önemli başarılarla sahip deneyimli bir Türkmen beyinin bulunuyor olması da sultanı tedirgin etmiş olabilirdi. Zira Tutuş'un, Artuk Bey ile uyumlu bir şekilde hareket ederek rakibi Müslim karşısında avantaj elde etmeye başlaması ve en az kendisi kadar Büyük Selçuklu Devleti tahtında hak iddia etme ayrıcalığına sahip birisi olarak güç kazanması Sultan Melikşâh için göz ardı edilmemesi gereken bir husus olmalıydı. Bu arada Artuk Bey'in bölgeden ayrılması Tutuş için ciddi bir destek kaybı olmuştur. Nitekim Sıbt İbnü'l Cevzî yaşanan bu gelişmeyi Tutuş cephesinden şu sözlerle değerlendirmiştir. "*Tutuş, Artuk Bey'in kendisinden ayrılması nedeniyle kendini zayıf hissetmeye başlamıştı*"³⁸

³³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.247, Sevim, 2000, s.103

³⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.248

³⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, s.135

³⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.248

³⁷ Sevim, 2000, s.104

³⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.248

Tutuş, sultanın emriyle Dımaşk'a döndükten sonra burada uzun süre kalmamış yönünü Fâtımîlere bağlı Baalbek'e çevirmişti. Çok geçmeden burayı ele geçiren Tutuş ardından Antakya bölgesine akın faaliyetlerinde bulunmuştu.³⁹ Tutuş'un Dımaşk'ta olmamasını fırsat olarak değerlendiren Müslim ise boş durmamış, Büyük Selçuklu Devleti'ni metbû olarak tanımasına rağmen, Mısır'daki Fâtımî Halifeliği'nden destek sözü alarak kendisine bağlı kuvvetlerle birlikte Dımaşk'a doğru harekete geçmişti. Müslim'in, meliklik merkezine karşı yürüyüşe geçtiğini öğrenen Tutuş da derhal bölgeye dönmüştü. Çok geçmeden iki taraf arasında çatışmalar başlamıştı. Müslim bu sırada oldukça zor bir durumda kalmıştı. Nitekim Büyük Selçuklu Devleti'ne ihanet etmeyi göze alarak bağlantı kurduğu Mısır'dan beklediği yardım bir türlü gelmezken, Harran'da da kendisine karşı büyük bir isyan hareketi başlamıştı. Dolayısıyla hiç vakit kaybetmeden Dımaşk önlerinden ayrılma kararı almıştı. (1083)⁴⁰

Tutuş, Müslim'i bertaraf edememiştir. Ancak ona karşı verdiği mücadele ile Müslim'in Irak ve Suriye'yi birleştirip bütün bir alana hâkim olmasına ve bölgedeki Selçuklu varlığını tehdit edebilecek bir güce ulaşmasına mâni olmuştu. Tutuş bundan sonraki süreçte Suriye'deki hâkimiyet sahasını genişletmeye yoğunlaşmıştır. Nitekim Suriye'nin önemli liman şehirlerinden birisi olan Tartûs (Antartûs)'u ele geçirmiş ve buranın idaresini belirli bir para karşılığında Trablus hâkimi Celâlülmülk İbn Ammar'a bırakarak merkezi Dımaşk'a dönmüştür.⁴¹ Tutuş'un hırslı rakibi Müslim ise bu dönemde Diyâr-ı bekr bölgesine yönelmişti.⁴² Ancak onun buraya gidişi kendisi için akıllıca bir teşebbüs olmamıştı. Zira bölgenin idarecileri Mervaniler, kendisinden Büyük Selçuklu Devleti ordusuna karşı yardım istemişlerdi⁴³ Hâkimiyet alanını genişletmek için bir avantaj elde ettiğini de düşünen Müslim bu talebe olumlu cevap vererek tâbi olduğu Sultan Melikşâh'a karşı isyan etmiş oldu.⁴⁴ Esasında Müslim, Mervanoğullarından sonra sıranın kendisine gelebileceği tedirginliğini de yaşamaktaydı.⁴⁵ Kuşatma altında oldukça zor bir durumda kalan Müslim, bundan kurtulmanın yolunu bulmaktaysa gecikmemişti. Zamanında Halep önlerinde çarpıştığı Artuk Bey'in, bu sırada Büyük Selçuklu Devleti ordusuna kumanda eden Fahrü'd-devle ile olan anlaşmazlığını fırsata çevirerek Türkmen

³⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s. 251

⁴⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, s.120,121, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.252,253,254, Sevim, 2008, s.12, Sevim, 2000, s. 105,106

⁴¹ İbnü'l-Esîr, 1987, s.116, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.258 Sevim, 2008, s.13, İbnü'l-Kesîr, 1995, s.251

⁴² Büyük Selçuklu Devleti'nin Diyâr-ı Bekr seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.255-261, Turan, 2016, s.202,203, Salim Koca, 1Sultan Melikşâh'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası: "Diyâr-Bekr" Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi", Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, 147-167

⁴³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.258, Koca, 2010, s.152

⁴⁴ Koca, 2010, s.158

⁴⁵ Mükrimin Halil Yinanç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I. Cilt, (haz. Refet Yinanç), Tütük Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013, s.108

beyi ile bağlantı kurmuş ve ona belirli bir miktar para ödeyerek bölgeden kaçmayı başarmış⁴⁶ ve çok geçmeden de kendisini Sultan Melikşâh'a affettirmişti.⁴⁷

Tutuş, Suriye'de yerel idarecilere ve Fâtımîlere karşı mücadele ederek hâkimiyet sahasını genişletmeye çalışırken, bölgeye yeni bir rakip daha gelmişti. Bu rakip ise, tıpkı kendisi gibi bir hanedan üyesi olan, Anadolu'daki Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilk sultanı Kutalmışoğlu Süleymanşâh'tan başkası değildi. Ancak Tutuş, Süleymanşâh ile doğrudan karşı karşıya gelmeden önce Müslim ve Süleymanşâh arasında bir mücadele yaşanacaktı.

Anadolu topraklarında dikkat çekici bir güç olmaya başlayan Kutalmışoğlu Süleymanşâh, Philaretos'un elindeki Antakya'yı ele geçirerek⁴⁸, Müslim b. Kureyş'in bölgedeki otoritesine ilk ciddi darbeyi vurmuş, onun için zor bir rakip olacağını da kendisine hissettirmişti. Nitekim Süleymanşâh, zamanında Antakya'dan vergi alan Müslim'in kendisinden de bu vergiyi talep etmesi üzerine onu reddetmiş⁴⁹ ve kısa sürede bölgedeki Müslim aleyhtarı yerel yöneticilere Antakya çevresinde ıktalar vererek onları kendi tarafına çekmeyi başarmıştı.⁵⁰ Gerek Güneydoğu Anadolu gerekse Suriye coğrafyasında söz sahibi olmak adına kilit bir öneme sahip olan Antakya'yı ele geçirmekte zorlanmayan Süleymanşâh diğer bir kilit şehir olan ve Müslim'in idaresinde bulunan Halep'i hedef almaktan da geri durmamıştı.⁵¹ Süleymanşâh'ın bu tehlikeli ilerleyişi karşısında son derece tedirgin olan Müslim ise kendisine çıkış yolları aramaya başlamış ve bunun için daha önce de ifade ettiğimiz gibi Diyâr-ı Bekr kuşatmasından kurtulmasına yardım eden Artuk Bey ile bağlantı kurmuştu. Fahrü'd-devle'nin girişimleri sonucu Sultan Melikşâh ile aralarında güvensizlik hali oluşan ve bu sebeple Tutuş'un yanına gelen Artuk Bey ise Müslim'in teklifini olumlu karşılamıştı. Hatta oluşturulacak ittifak cephesine Tutuş da dâhil edilmek istenmişti.⁵² Ancak Müslim, bu ittifak gerçekleşmeden Halep yakınlarında Süleymanşâh ile giriştiği savaşı hayatıyla birlikte kaybetmişti.⁵³

Müslim'i bertaraf etmeyi başaran Süleymanşâh, Halep'in idaresini ele geçirmek için harekete geçmişti. Ancak Halep muhafızlarının komutanı Şerif el-Huteyfi ve

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, s.124,125, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.259, Bundârî, 1999, s.76,77, Turan, 2016, s. 203, Koca, 2010, s.158, Yinanç, 2013, 109,110

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, 1987, s.126, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.261, Sevim, 2008, s.113, Koca, 2010, s.164

⁴⁸ Azîmî, 2006, s.29, Urfalı Mateos, Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant D. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara,2000, s.161, İbnü'l-Esîr, 1987, s.128, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, Mûsâmeretü'l-Ahbâr, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s.14, Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2002, s.71,72, Sevim, 2000, s.111,112

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, s.129, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.262, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, s.14,15, Turan, 2002, 73

⁵⁰ Sevim, 2000, s.114

⁵¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.262

⁵² Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.269, Sevim, 2000, s.114,115

⁵³ Azîmî, 2006, 29, Urfalı Mateos, 2006, s.164, İbnü'l-Esîr, 1987, s.129, Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.267, Gregory Abû'L-Farac (Bar Hebraeus), Abû'l-Farac Tarihi, Cilt I, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, s.15

Müslim'in amcası Sâlim b. Malik el-Ukaylî şehri Süleymanşâh'a teslim etmeye yanaşmayarak derhal Sultan Melikşâh'tan yardım istemişlerdi.⁵⁴ Fakat sultandan bekledikleri yardım bir türlü gelmeyince Süleymanşâh'ın baskısından kurtulmak için bu defa da Tutuş'tan yardım talep etmişlerdi. Yıllardır Halep hâkimiyeti için Müslim ile mücadele eden fakat bir türlü hedefine ulaşamayan Tutuş bu defa hedefine ulaşmak amacıyla kendisinden istenen yardım talebine olumlu cevap vermişti.⁵⁵ Esasında Süleymanşâh'ın Antakya'dan sonra Halep'i alması demek Tutuş'un Selçuklu hanedanından birisi ile sınır komşusu olması anlamına gelmekteydi ve bu komşuluğun zaman içinde Suriye Selçuklu Melikliği'nin bölgedeki varlığını tehdit eder bir pozisyona gelebileceği de göz ardı edilmemesi gereken bir husus gibi duruyordu. Halep'e yardım etmeye karar veren Tutuş derhal hazırlıklarını tamamlayıp yola çıkmıştı. Artuk Bey de bu sırada Suriye Selçuklu melikininin yanında yer almıştı.⁵⁶ Bazı tarihçilere göre Artuk Bey'in Tutuş'u desteklemesinde Süleymanşâh'a duyduğu öfkenin rolü büyük olmuştu. Bu öfkenin sebebi ise Artuk Bey'in, Sultan Melikşâh'ın kendisini Anadolu'daki görevinden Süleymanşâh'ın şikâyeti üzerine aldığına inanıyor olmasıydı. Ayrıca o, Antakya'yı ele geçirip burada kendi emirliğini kurmayı düşünürken, Süleymanşâh burayı ele geçirmeyi başararak kendisinin planlarına engel olmuştu.⁵⁷ Artuk Bey'in, kendisine göre gerekçelerle de olsa, Tutuş'un yanında yer alması onun için bir avantaj sağlamıştı. Nitekim Tutuş, Artuk Bey sayesinde Süleymanşâh'ı yenilgiye uğratmıştı.⁵⁸ Ancak Aynu Seylem mevkiinde yenilgiye uğrayan Süleymanşâh, bazı kaynaklara göre Tutuş'a esir düşmek yerine ölümü tercih etmiş ve savaş alanında hançeriyle kendisini öldürmüştü,⁵⁹ bazı kaynaklara göre de savaş alanında çarpışarak ölmüştü.⁶⁰

Kaynaklar Sultan Melikşâh'ın, Süleymanşâh'ın ölümünden ötürü Tutuş'u sorumlu tuttuğunu ve bu sebeple de ona kırgın olduğunu ifade ederler.⁶¹ Lakin mevcut şartlara baktığımızda Tutuş'un kendi hâkimiyet sahasını korumak için Süleymanşâh ile savaşması kaçınılmaz gibi görünmektedir ki, Süleymanşâh'ı da yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Tutuş, esir alıp, öldürmemiştir. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki Tutuş elde ettiği zaferle Süleymanşâh'ın Antakya-Halep hattı üzerinden Anadolu ve Suriye coğrafyasında mühim bir hâkimiyet sahası elde etmesine mâni olarak hem kendi melikliğini hem de –dolaylı olarak- tâbi olduğu Büyük Selçuklu Devleti'nin bölgedeki çıkarlarını rakip Selçuklu

⁵⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.267,268

⁵⁵ Sevim, 2000, s.120,121 İbrahim Kafesoğlu, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul, 2014, s.107

⁵⁶ Sevim, 2000, s.121

⁵⁷ Sevim, 2000, s.120, Yinanç, 2013, s.121

⁵⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, s.135, Sevim, 2000, s.122, Turan, 2002, s.75

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, s.135, Abû'l-Farac, 1999, 333, İbnü'l-Kesîr, 1995, s.264, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, s.15, Anna Kommena, Alexiad, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1996, s.195, Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, 2018, s.378, Sevim, 2000, s.122,123, Turan, 2002, s.75, Kafesoğlu, 2014, s.108, Yinanç, 2013, s.124

⁶⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.272, Azimî, 2006, s.30, Urfalı Mateos, 2000, s.169, Sevim, 2008, s.14, Sevim, 2000, s.124

⁶¹ Kerîmüddin Mahmud-i Aksarayî, 2000, s.15, Hamdullah Müstevfi-yi Kazvinî, 2018, s.378

hanedanından korumuş oldu. Sıra uzun zamandan beri ele geçirmek istediği Halep'i teslim almaya gelmişti. Ancak el-Hutayfî ona şehri teslim etmeye yanaşmamıştı. Bunun üzerine Tutuş, Artuk Bey ile birlikte şehri kuşatma altına almış ve el-Huteyî ile anlaşamayan şehrin ileri gelen isimlerinden İbnü'r-Ra'vî'nin de yardımıyla Halep'e girmeyi başarmıştı. Tutuş'a karşı iç kaledeki direniş ise devam etmişti.⁶² Nihayetinde Sultan Melikşâh'ın Halep'e geldiğini haber alan Tutuş, kuşatmayı kaldırarak şehri terk etmiş, Artuk Bey de Tutuş'un önceden kendisine ıktâ olarak verdiği Kudüs'e çekilmişti.⁶³

Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh bölgede yaşanan çatışmaların yarattığı istikrarsızlığa son vermek⁶⁴ ve kardeşi Tutuş'un daha da güçlenmesini önlemek⁶⁵ adına Suriye'ye sefer düzenlemeye karar vermişti.⁶⁶ Porsuk, Bozan ve Aksungur gibi emîrleri de yanına alan Melikşâh, Halep'e doğru yola çıkarken (1091) Tutuş da büyük sultan ile karşı karşıya gelmemek için derhal Halep'ten ayrılmıştı.⁶⁷ Bu arada Artuk Bey, Tutuş'u şu sözlerle sultan ile savaşmaya teşvik etmişti: "*Sultanın askerleri de hayvanları da çok yorgun bir halde geldi. Karşı koyacak güçleri yoktur.*"⁶⁸ Tutuş ise Artuk Bey'e şu sözlerle karşılık vermişti: "*Ben gölgesine sığındığım kardeşimin şeref ve itibarını sarsmak istemem. Böyle bir hareket her şeyden önce beni küçük düşürür ve zayıflatır.*"⁶⁹ Görüldüğü gibi Tutuş, Sultan Melikşâh ile bir çatışmayı göze alamamıştır. Onun bu tutumu, Sultan Melikşâh'tan çekiniyor olmasından kaynaklanmış gibi görünmektedir. Ancak Tutuş bu hareketiyle bir anlamda, bölgedeki Selçuklu hâkimiyetini hatta ve hatta Büyük Selçuklu Devleti'nin hâkimiyet sahasını bir istikrarsızlık ve tehlikeden korumuştur. Çünkü her iki taraf arasında yaşanacak ve her iki tarafın da askeri anlamda kayıplar vereceği bir çatışma sadece Suriye coğrafyasındaki Selçuklu hâkimiyeti için bir istikrarsızlık oluşturmaz, Sultan Melikşâh'ın buradaki mücadeleye meşgul olması aynı zamanda Büyük Selçuklu Devleti'nin Suriye ve diğer bölgedeki rakiplerine de fırsat vermiş olurdu.

Suriye'ye gelen ve çok geçmeden de Halep'i teslim alan Sultan Melikşâh, Urfa'yı Emir Bozan'ın⁷⁰, Halep'i Emir Aksungur'un⁷¹, Antakya'yı Emir Yağsıyan'ın⁷², Musul'u Çökermiş'in⁷³ idaresine bırakarak bu şehirlerin kontrolünü doğrudan Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlamıştı. Tutuş ise, Suriye'den ayrılmadan önce Sultan Melikşâh'a elçiler

⁶² İbnü'l-Esîr, 1987, s.136, Sevim, 2000, s.125,126, Kafesoğlu, 2014, s.109

⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.272

⁶⁴ Sevim, 2000, s.127, Kafesoğlu, 2010, s.110

⁶⁵ Anna Kommena, 1996, s.195, Yinanç, 2013, s.125

⁶⁶ Sevim, 2000, s.127, Kafesoğlu, 2010, s.110

⁶⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2000, s.272, Sevim, 2000, s.127,128, Kafesoğlu, 2014, s.110

⁶⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, s. 137

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, s.137, Müneccimbaşı, 2000, s.57

⁷⁰ Urfalı Mateos, 2006, s.173, Abû'l-Farac, 1999, s.334, Sevim, 2000, s.128, Kafesoğlu, 2014, s.111

⁷¹ Azîmî, 2006, s.30, Urfalı Mateos, 2006, s.172, İbnü'l-Esîr, 1987, s.137, Abû'l-Farac, 1999, s.334, İbnü'l-Adîm, Bugyetü't-Taleb Fî Tarihi Haleb (Biyorafilerle Selçuklular Tarihi), (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s.63, Reşîdü'd-Dîn, 2010, s.130, Sevim, 2000, s.129, İbnü'l-Kesîr, 1995, s.264, Kafesoğlu,2014, s.110

⁷² Urfalı Mateos, 2006, s.172, Reşîdü'd-Dîn, 2010, s.130, Sevim, 2000, s.130, Kafesoğlu, 2014, s.111

⁷³ Reşîdü'd-Dîn, 2010, 130

göndererek ona itaatini arz etmişti.⁷⁴ Sultan Melikşâh, Tutuş'u yerinde bırakmış ancak onun güç kazanmasını engellemek için gerekli tedbirleri almayı da ihmal etmemişti. Yukarıda bahsettiğimiz atamalar bunun en önemli göstergelerinden birisi olduğu gibi Sultan Melikşâh, kendisine itaat arz eden Humus emîrinden de, zamanında yaptığı gibi, Tutuş'a askeri destekte bulunmamasını istemişti.⁷⁵ Böylece Sultan Melikşâh gerekli düzenlemeleri yapıp bölgeden ayrılırken Melik Tutuş da merkezi Dımaşk'a çekilmişti.

2) Tutuş'un Fâtımîlere Karşı Mücadelesinin Bölgeye Etkisi:

Melik Tutuş, Dımaşk'ı merkez edindikten sonra bilindiği gibi ağırlıklı olarak Kuzey Suriye yönünde Halep'i ele geçirmek için mücadele etmiş, Fâtımîler aleyhine Antartûs gibi bazı kıyı şehirlerini ele geçirse de Atsız gibi Kahire yönetimini tedirgin edecek bir askeri faaliyette bulunamamıştı. Öte yandan Fâtımî Halifeliği, bu dönemde kendi içindeki anlaşmazlıklar sebebiyle istikrarsızlık yaşadığı siyasi ve askeri alanlarda yeniden toparlanmış, Bedrü'l-Cemalî gibi yetenekli bir vezirin aldığı kararlarla, Suriye coğrafyasında yeniden aktif bir rol oynamak için harekete geçmişti. Bilindiği gibi Fâtımî ordusunun ilk ciddi hamlelerinden birisi, Bedrü'l-Cemalî'nin yönlendirmesiyle, Atsız'ı Dımaşk'ta kuşatma altına almak olmuştur ki bu kuşatma, bir anlamda da Tutuş'un Suriye Selçuklu Melikliği'ni ilan etmesinin de yolunu açmıştır. Nitekim bilindiği gibi, Fâtımîler karşısında zor durumda kalan Atsız, Tutuş'tan yardım istemiş, onun bölgeye gelişi üzerine Fâtımî ordusu geri çekilmiş ve Dımaşk'a giren Tutuş şehrin idaresini ele geçirerek Atsız Bey'i öldürmüştü.

Fâtımîler, Suriye coğrafyasındaki Selçuklu hâkimiyetine karşı, XI. yüzyılın ikinci yarısının başlarında, ciddi askeri seferler tertip edemeseler de bölgedeki Arap emirleriyle diyaloglarını sürdürmüşler, onları Selçuklu ve Türkmen birliklerine karşı kışkırtıp desteklemişlerdir. Selçukluların bölgede askeri başarılar elde etmelerine rağmen sağlam bir teşkilat yapısı oluşturamamaları ve de bölgedeki hâkimiyeti güçlendirecek Türkmen nüfusunun yeterli yoğunluğa ulaşamaması da Fâtımîlere avantaj sağlamıştır. Nitekim Atsız'ın Kahire önlerinde yenilgiye uğramasının hemen ardından kendisine bağlı çoğu yerin idarecileri Fâtımîlere tâbi olduklarını ilan etmişlerdir.⁷⁶ Fâtımîlerle bağlantı halinde olan yerel idarecilerin başında ise Musul Emîri Müslim b. Kureyş gelmiştir. Mevcut kaynakların verdiği bilgilere göre Müslim, yönetimde bulunduğu dönem boyunca, Fâtımîlerle diyalog içinde olmuştur. Hatta yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Süleymanşâh'ın Antakya'yı ele geçirmesinin ardından Artuk Bey ile oluşturmaya çalıştığı ittifak cephesine Fâtımîleri de dâhil etmeye çalışmış, onların desteğini almak için görüşmeler yapmıştır. Fakat bu ittifak teşebbüsü hayata geçirilememiştir.⁷⁷

⁷⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.273,274

⁷⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011, s.274, Sevim, 2000, s.129,130

⁷⁶ Sevim, 2000, s.132

⁷⁷ Sevim, 2000, s.114,115

Kuzey Suriye’de umduğunu bulamayan ve Halep’in doğrudan Büyük Selçuklu Devleti’ne bağlanmasını kabullenmek mecburiyetinde kalan Tutuş, merkezi Dımaşk’a dönerek bugünkü Lübnan ve Filistin bölgelerindeki askeri faaliyetlerine yoğunlaşmış ve kısa sürede Fâtımî hâkimiyetindeki Sayda ve Beyrut’u ele geçirmiştir.⁷⁸ Ancak Tutuş’un bu başarılarının üzerinden çok geçmeden, siyasi ve askeri anlamda kendini toparlamaya başlayan Fâtımî Halifeliği, vezir Bedrü’l-Cemâlî’nin yönlendirmesiyle harekete geçmiş, Nâsirüddeve kumandasındaki ordu, Sur, Sayda, Beyrut, Akka, Cübeyl ve Baalbek’i ele geçirmiştir.⁷⁹ Fâtımîlerin bu sonucu elde etmelerinde Tutuş’un tedbirsizliğinin de rolü büyük olmuştur. Çünkü Tutuş, zamanında bu yerlerdeki depolarda bulunan erzak ve zahirenin çoğunu alıp götürdüğü için Suriye kıyıları adeta Fâtımîler karşısında savunmasız kalarak onlara teslim olmuştur.⁸⁰ İlerleyişine devam eden Fâtımî ordusu çok geçmeden Dımaşk’ı da kuşatma altına almıştı.⁸¹ Fâtımîler bu kuşatmada istediklerini elde edemeseler de Suriye ve Filistin’in kıyı şeridinde ciddi bir hâkimiyet sahası elde ederek kendi adlarına Şii hutbe okutmaya başlamışlar, Tutuş’u kendi merkezinde adeta savunmasız bırakmışlardır. Suriye Selçuklu Melikliği’nin varlığını tehdit eden kritik bir sürecin içinde bulduklarının farkında olan Tutuş, derhal, Sultan Melikşâh’dan da destek isteyerek, Fâtımîlerle mücadele etmek için hazırlıklara başlamıştı. Sultan Melikşâh tereddüt etmeden Tutuş’un yardım talebini kabul etmiş ve bölgedeki valileri Aksungur, Bozan ve Yağısıyan’a mektuplar yazarak onlara, Fâtımîlere karşı mücadelesinde Tutuş’a destek olmaları emrini vermişti.⁸² Zira çalışmamızın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi Büyük Selçuklu Devleti sultanlarının başlıca hedefleri İslâm dünyasına hâkim olmak idi ve bunun için karşılarında en önemli rakip olarak Mısır’daki Fâtımî Halifeliği’ni görmekteydiler. Selçuklu valileriyle birlikte derhal harekete geçen Tutuş, Humus’u ve Irka Kalesi’ni ele geçirerek Trablusşam’a yönelmişti.⁸³ Ancak Trablusşam’ın hâkimi İbn Ammar, Tutuş ve Aksungur’un arasını açacak bir teşebbüste bulunmuş ve bunda da amacına ulaşmıştır. Nitekim Aksungur’un veziri Zerrinkemer vasıtasıyla bu Türkmen beyine iletmek üzere çeşitli hediyelerle birlikte, Sultan Melikşâh’ın Trablusşam’ın idaresini kendisine bıraktığına dair yazılı menşuru göndermiştir. Aksungur, menşuru görmesinin ardından Tutuş’a, sultanın menşur gönderdiği birisiyle savaşamayacağını ileterek, kuşatmadan çekilmek istediğini bildirmiştir. Tutuş, Aksungur’a oldukça öfkelenmiş ve kendisini emirlerine itaat etmemekle suçlamıştır. Fakat Aksungur emirleri sadece tâbi olduğu Sultan Melikşâh’tan alacağını ifade ederek bölgeden ayrılmıştır. Trablusşam kuşatmasını az bir kuvvetle devam ettiremeyeceğini anlayan Tutuş da Dımaşk’a dönmüştür. Böylece Tutuş ve yanındaki emirler Fâtımîlere karşı başarı elde edemediği için geri çekilmek mecburiyetinde

⁷⁸ Sevim, 2000, s.133, Kafesoğlu, 2014, s.115

⁷⁹ İbnü’l-Esîr, 1987, s.157, Sevim,2000, s.134, Kafesoğlu, 2014, s.116, Aydın Çelik, Fâtımîler Devleti Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018, 328,329

⁸⁰ Kafesoğlu, 2014, s.116

⁸¹ İbnü’l-Esîr, 1987, s.133, Kafesoğlu, 2014, s.116

⁸² Azîmî, 2006, s.32, İbnü’l-Esîr, 1987, s.175, Sibt İbnü’l-Cevzî, 2011, s.278, Sadruddîn, 1999, s. 50

⁸³ Sevim,2000, s.135, Kafesoğlu, 2014, s.116

kalmışlardır.⁸⁴ Sultan Melikşâh 1091 senesinde Bağdat'ı ziyaret ettiğinde, Tutuş başta olmak üzere bölge emirlerini huzuruna çağırarak⁸⁵ onlara Suriye sahil şeridini ve Mısır'ı ele geçirmeleri emrini vermiştir.⁸⁶ Ancak ne Tutuş ne de diğer emirlerden birisi, bundan sonraki süreçte Fatımilere karşı her hangi bir etkili müdahalede bulunamamış, Mısır yönünde Selçuklu hâkimiyetini yayma faaliyetleri ciddi anlamda sekteye uğramıştır.⁸⁷

3) Tutuş'un Büyük Selçuklu Devleti Tahtı İçin Harekete Geçmesi ve Bu Hamlesinin Suriye'ye Etkisi:

Melik Tutuş bilindiği gibi kardeşi Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh'ın görevlendirmesi neticesinde Suriye'ye gelmiş ve başından beri de onun bir vassalı gibi hareket etmiştir. Nitekim Artuk Bey'in kendisini teşvik etmesine rağmen kardeşi Melikşâh'a karşı bir mücadele başlatmadığı gibi sultanın bölgede yaptığı idari düzenlemelere de itiraz etmemiş, Sultan Melikşâh Kuzey Suriye'deyken elçiler gönderip itaatini arz etmiştir. Ancak Sultan Melikşâh'ın vefatının ardından işler değişmiştir. Türk devlet geleneğine göre diğer hanedan üyeleri gibi tahtta hakkı olan Tutuş, Büyük Selçuklu Devleti sultanı olmak için harekete geçmiştir. Böylece o, Suriye'de kalıp hâkimiyetini pekiştirerek Mısır yönünde ilerleyip Fâtımîlerle mücadele etmek yerine bütün dikkatini ve gücünü Büyük Selçuklu Devleti sultanı olmaya yoğunlaştırmıştır.

Kendini "Büyük Sultan" ilan etmekte tereddüt görmeyen Tutuş'un ilk işi de Suriye bölgesinde Sultan Melikşâh'ın görevlendirdiği emîrlerden, kendisine itaat etmelerini istemesi olmuştur. Mevcut durum ve şartların net olmadığı bir süreçte Tutuş'a tâbi olmanın en akıllıca yol olduğunu düşünen Halep valisi Aksungur, Urfa valisi Bozan ve Antakya valisi Yağısıyan'a da bu yönde telkinde bulunmuştur. Netice bu emîrlerin hepsi de Tutuş'a tabi olmayı kabul etmişlerdir.⁸⁸ Böylece melikliğinin bulunduğu Suriye topraklarında hâkimiyet sağlamayı başaran Tutuş hiç vakit kaybetmeden Irak ve Güneydoğu Anadolu bölgesine yönelmiş bilindiği gibi yıllardır mücadele ettiği ama artık hayatta olmayan Müslim'in merkezi konumunda yer alan Musul'u da kendisine bağlamıştır. Ayrıca, Nusaybin, Meyyafârikin, Amid ve Cezire'yi de almıştır.⁸⁹ Ancak Tutuş bu askerî harekâtı sırasında halka karşı acımasız davranmıştır. Nitekim Nusaybin'in ve Musul'un ele geçirilişi sırasında halka karşı katliam yapılmış, bu tutumu kendisine olan desteği azaltmıştır.⁹⁰ Tutuş, elde ettiği bu başarıların ardından Bağdat'a haber göndererek sultanlığının tanınıp kendi adına hutbe okutulmasını istemişti. Bağdat'taki Selçuklu temsilcisi Şihne Sâdududevle Gevherâyin bu talebi olumlu karşılarken⁹¹, Abbasi halifesi,

⁸⁴ Ahmed b. Mahmud, 1977a, s.162,163, Sevim, 2000, s.136, Kafesoğlu, 2014, s.117

⁸⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, s.175, Kafesoğlu, 2014, s.217, Sevim-Merçil, 2014, s. 157

⁸⁶ İbnü'l-Esîr, 1987, s.175, Kafesoğlu, 2014, s.117

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, 1987, s.176, Ahmed b. Mahmud, 1977a, s. 163, Sevim, 2000, s.136, Kafesoğlu, 2014, s.117

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, 1987, s.188,189, Sevim, 2000, s.138

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, 1987, s.190, İbnü'l-Kesîr, 1995, s.286, Ahmed b. Mahmud, 1877b, s.32

⁹⁰ Ahmed b. Mahmud, 1977b, s.32

⁹¹ İbnü'l-Esîr, 1987, s.190

Tutuş adına hutbe okutmaya yanaşmamıştı. Bu isteği yerine getirebilmek için ona bazı şartlar ileri sürmüştü. Buna göre; Tutuş, Büyük Selçuklu Devleti'nin merkezi Isfahan'a hâkim olacak, Horasan bölgesinin kontrolünü ele geçirecek ve taht için iddiada bulunabilecek diğer Selçuklu hanedan üyelerini engelleyecekti. (1093)⁹² Abbasi Halifesi bu şartları ileri sürerken büyük bir olasılıkla Tutuş'u oyalamak istemiş ve mevcut koşulları kendi çıkarlarına göre değerlendirebilmek için zaman kazanmaya çalışmıştır.

Tutuş ise halifenin bu taleplerine herhangi bir itirazda bulunmamış aksine bir an evvel Isfahan'a hâkim olabilmek için harekete geçmiştir. Ancak bu zamana kadar adeta sorunsuz ilerleyen Tutuş, bundan sonraki süreçte ciddi bir rakiple mücadele etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu rakip kendisi gibi hanedan kanı taşıyan Sultan Melikşâh'ın oğlu Berkyaruk'tan başkası değildir. Tutuş, Berkyaruk'un saltanat mücadelesine dâhil olduğu ilk dönemlerde rakibinin aleyhine olarak yukarıda da belirttiğimiz gibi hâkimiyet sahasını genişletmeyi başarmıştır.⁹³ Ancak Berkyaruk da bu süreçte kendini toparlayarak Horasan bölgesinde güç kazanmaya başlamış Rey ve Hemedan gibi bölgenin kilit şehirlerine hâkim olmuştur.⁹⁴ Berkyaruk'un elde ettiği bu başarılar Tutuş cephesinde etkisini göstermekte gecikmemiştir. Nitekim mevcut şartlar gereği Tutuş'un yanında yer alan ve onunla Trablusşam kuşatmasından beri karşılıklı güvensizlik hali yaşayan Aksungur, Berkyaruk'un bu başarılarını haber alınca Tutuş yerine yıllardır hizmetinde bulunduğu Sultan Melikşâh'ın oğlu Berkyaruk'u desteklemeye karar vermiştir. Bu arada Bozan da Aksungur'un etkisiyle Berkyaruk'un tarafına geçmiştir.⁹⁵ Yağısıyan taraf değiştirmemesine rağmen Tutuş ciddi bir güç kaybına uğramış ve Horasan bölgesinden ayrılarak Diyâr-ı Bekr'e dönmüştür. Bu arada taraf değiştiren Aksungur ve Bozan, Tutuş ile hesaplaşmanın olacağından son derece eminlerdi ve bu sebeple valilik bölgelerine dönerlerken Berkyaruk'tan askeri destek talebinde bulunmuşlardı. Halep ve Urfa valilerinin bu isteklerini olumlu karşılayan ve onlara askeri destek sağlayan Berkyaruk'un kendisi de halifenin onayını almak için Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Halep'e dönen Aksungur ve Urfa'ya dönen Bozan ilk iş olarak Tutuş adına okuttukları hutbeye son vererek hutbeyi Berkyaruk adına okutmaya başlamışlardı. Ayrıca Aksungur, Tutuş aleyhine Halep dolaylarındaki Esarib ve Azaz kalelerini de ele geçirmiştir. Bu esnada meliklik merkezi Dımaşk'ta bulunan ve hâkimiyet mücadelesini sürdürebilmek için askeri hazırlıklarını tamamlamakla meşgul olan Tutuş, Aksungur ve Bozan'ın Suriye bölgesine döndüklerini haber alınca onlarla hesaplaşmak için derhal harekete geçmişti.⁹⁶ İlk olarak Halep'te güçlenen Aksungur'a karşı hamle yapmıştı. Yağısıyan da bu sırada Tutuş'un yanında yer almıştı. Çok geçmeden Halep yakınlarında karşı karşıya gelen iki taraf

⁹²İbnü'l Cevzî, bu olaydan bahsederken tarihi yanlış olarak 1074/75 vermiştir. (bkz: Abdurrahman İbnü'l-Cevzî, el-Muntazam Fî Târihi'l-Ümeme'de Selçuklular , (Trc. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014, s.117), Sevim, 2000, s.141

⁹³ Sevim, 2000, s.143,144

⁹⁴ Sevim, 2000, s.144

⁹⁵ Azîmî, 2006, s.33, Urfalı Mateos, 2006, s.181, Sadruddîn, 1999, s.52, İbnü'l-Esir, 1987, s.190, Abû'l-Farac, 1999, s.335, Ahmed b. Mahmud, 1977b, 32,33, Münecimbaşı, 2000, s.72, Sevim, 2008, s.18

⁹⁶ Sevim, 2000, s.144,145

arasında yaşanan çatışmanın neticesinde savaşı kazanan taraf Tutuş olmuştur.⁹⁷ Aksungur'u esir alan Tutuş ona aman vermemiş ve onu öldürerek⁹⁸ kesik başını Halep'te halka teşhir etmiştir.⁹⁹ Sırada hesap sorulması gereken kişi ise Bozan'dır. Aksungur'un girdiği mücadeleyi hayatıyla birlikte kaybetmesinden sonra ona destek olan Bozan ve Gürboğa kaçarak Halep'e sığınmışlardır. Ancak Tutuş çok geçmeden Halep'e girmeyi ve şehre hâkim olmayı başarmıştı. Tutuş karşısında tutunamayan Bozan ve Gürboğa da ona esir düşmüşlerdir. Tutuş tıpkı Aksungur'u öldürttüğü gibi Bozan'ı da öldürmüştü¹⁰⁰ ve onun kesik başını mızrağın ucunda Urfa'ya getirmiştir.¹⁰¹ Gürboğa'yı Humus'da hapse atmıştır.

102

Halep ve Urfa'nın idaresini ele geçirmeyi başaran Tutuş yeniden Berkyaruk ile hesaplaşmak için harekete geçmiştir. Tutuş, Berkyaruk ile askeri çatışmaya girmeden önceyse onun düşmanı olan ve kendi oğlu Mahmud'un sultan olmasını isteyen Melikşâh'ın karısı Terken Hatun ile iş birliği yapmaya teşebbüs etmişti. Hatta elçiler vasıtasıyla yapılan görüşmeler neticesinde Terken Hatun ile evlenme ve Büyük Selçuklu Devleti'ni birlikte yönetme kararı almışlardı. Tutuş bunun için Hemedan'a doğru yola çıkmıştı. Aynı şekilde Terken Hatun da Tutuş ile bir araya gelip planlarını uygulamak için Hemedan'a doğru yola koyulmuştu. Lakin Terken Hatun bu yolculuk esnasında rahatsızlanarak ölmüştü.¹⁰³ Terken Hatun'un ölümüyle birlikte Tutuş'un planları yarım kalsa da bu sırada yaşanan bir gelişme onun hayrına olmuştur. Nitekim Terken Hatun'a bağlı askerlerin bir kısmı Berkyaruk tarafına geçerken mühim bir kısmı da Tutuş tarafına geçmeyi tercih etmişti.¹⁰⁴ Çok geçmeden Hemedan yakınlarında Tutuş'un birlikleri Berkyaruk'a karşı zafer kazanmış, bu zaferin ardından Abbasi halifesi de Bağdat'ta hutbeyi Tutuş adına okutmaya başlamıştır. Öte yandan Berkyaruk, Tutuş'un askerlerinin elinden güçlkle kaçmayı başararak İsfahan'a doğru ilerlemiştir. Ancak şehirde bulunan küçük yaştaki kardeşi Mahmud'u destekleyen devlet adamları Berkyaruk'u şehre sokmak istememişler, bir süre sonra ise onun şehre girişine izin vererek hileyle kendisini tutsak almışlar ve gözlerine mil çekmeyi planlamışlardır.¹⁰⁵ Fakat bu sırada beklenmedik bir olay yaşanmış, Mahmud çiçek hastalığına yakalanmıştır. Onun rahatsızlanması bir anlamda Berkyaruk'un da kurtuluşu olmuştur. Çünkü devletin ileri gelenleri Mahmud'un ölümü halinde Berkyaruk'u tahta çıkarmayı düşünmüşler ve nihayetinde Mahmud'un hastalıktan kurtulamayıp vefat etmesi

⁹⁷ Sevim, 2000, s.146

⁹⁸ Azîmî, 2006, s.34, Urfalı Mateos, 2006, s.183, İbnü'l-Esîr, 1987, s.197, Bundari, s.85, İbnü'l-Adîm, 1989, s.67

⁹⁹ İbnü'l-Adîm, 1989, s.67,68

¹⁰⁰ İbnü'l-Esîr, 1987, s.198, İbnü'l-Kesîr, 1995, s.286, Bundârî, 1999, s.85

¹⁰¹ Urfalı Mateos, 2006, s. 183h

¹⁰² İbnü'l-Esîr, 1987, s.198, Sevim, 2008, s.20

¹⁰³ Sevim,2000, s.151, Turan, 2016, s.226, Sevim, 2008, s.20

¹⁰⁴ Sevim, 2000, s.151, Turan, 2016, s.226, Sevim, 2008, s.20

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, 1987, s.90, Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, Cilt I, (Çev. Ahmet Ateş), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.139, Sevim, 2000, s.153, Hamdullah Müstevfî yi-Kazvinî, 2018, s. 353, Münecimbaşî, 2000, s.75

üzerine de hapsedikleri Berkyaruk'u buradan çıkararak tahta geçirmişlerdir.¹⁰⁶ Fakat bu defa da Berkyaruk çiçek hastalığına yakalanmış, çok geçmeden de iyileşmişti.¹⁰⁷

Tutuş, İsfahan'da yaşananları haber aldıktan sonra derhal harekete geçerek Rey şehrine gelip burayı işgal etmiş ve buradan İsfahan'a elçiler gönderip şehrin ileri gelenlerinden kendisinin sultanlığını tanımalarını istemiştir. Bu esnada Berkyaruk'un hastalıktan kurtulup kurtulamayacağından emin olamayan devlet adamları zaman kazanmak adına Tutuş'un teklifini kabul eder gibi görünmüşlerdir. Tutuş bu sırada beklemek yerine ileri hamle yapsaydı İsfahan'ı ele geçirebilirdi. Fakat isabetli olmayan bir karar alarak, şehrin ileri gelenlerinden haber gelmesini beklemeyi tercih etmişti. Neticede İsfahan'ın ileri gelenleri, Berkyaruk'un iyileşmesi üzerine, Tutuş'a haber gönderip kararlarından vazgeçtiklerini ve kendisiyle savaşmaya hazır olduklarını iletmişlerdir.¹⁰⁸ Bu arada Berkyaruk'un veziri Müeyyidülmülk, Irak ve Horasan emirlerine mektuplar yazıp onların desteğini almayı başarmıştı.¹⁰⁹ Nihayetinde Tutuş ve Berkyaruk Rey yakınlarında karşı karşıya gelmişlerdir. Berkyaruk'un savaş alanında babası Melikşâh'ın sancağını taşıması mücadelenin seyrine etki edecek bir gelişmenin yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Tutuş'un ordusunda yer alan pek çok emir ve asker bu sancağı görerek Berkyaruk'un tarafına geçmişlerdir.¹¹⁰ Askeri anlamda ciddi bir güç kaybına uğrayan Tutuş, çok geçmeden Berkyaruk'un birlikleri tarafından yenilgiye uğratılmış ve kendisine kin besleyen bir emir tarafından savaş meydanında öldürülmüştür.¹¹¹ Böylece Suriye'de bir devir Tutuş ile beraber kapanmış, melikliği oğulları Dukak ve Rıdvan arasında Dımaşk ve Halep kolları olarak ikiye ayrılmıştır. Selçuklular artık bölgede hâkimiyet sahalarını genişletmek için değil adeta varlıklarını korumak için mücadele etmeye başlayacaklardır. Nitekim Tutuş'un Suriye'nin mühim bir kısmına hâkim olmasına rağmen burada güçlenmek yerine Büyük Selçuklu Devleti tahtını ele geçirmek için harekete geçmesi, bu toprakları yeniden Fâtımî hâkimiyetine almak isteyen Bedrû'l-Cemâli'ye fırsat vermiş ve o da askeri birliklerini harekete geçirmiştir. Fâtımî Selçuklu mücadelesi Haçlılar bölgeye gelinceye kadar da devam etmiştir.¹¹²

Sonuç

Selçuklu hanedan üyesi Tutuş Suriye'ye kendi kararıyla değil Sultan Melikşâh'ın görevlendirmesi üzerine gelmiş ve onun sözünden çıkmamaya da özen göstermiştir. Nitekim bölgedeki Türkmen Bey'i Atsız'ın, sultana itaatini arz etmesi üzerine Tutuş,

¹⁰⁶ Râvendî, 1999, s.139, Abû'l-Farac, 1999, s.335, Zahîru'd-dîn Nişâbüri, 2018, s.30

¹⁰⁷ Râvendî, 1999, s.139, Sevim, 2000, s.153

¹⁰⁸ İbnü'l-Esir, 1987, s.207, Sevim, 2000, 153,154

¹⁰⁹ Müneccimbaşı, 2000, s.75

¹¹⁰ Müneccimbaşı, 2000, s.76, Sevim, 2000, s.154,155

¹¹¹ Azîmî, 2006, s. 34, İbnü'l-Esir, 1987, s.207, Bundârî, 1999, s.86, Zahîru'd-dîn Nişâbüri, 2018, s.30, Reşidü'd-Dîn, 2010, s.144,145, Hamdullah Müstevfi yi-Kazvinî, 2018, s.353,354, Müneccimbaşı, 2000, s.76, Sevim, 2008, s.21

¹¹² Çelik, 2018, s.329

Halep'e yönlendirilmiş ve o da itiraz etmeden bu emre itaat etmiş, Atsız kendisinden yardım isteyinceye kadar da bölgede aktif bir rol oynayamamıştır.

Tutuş, Suriye coğrafyasında askeri ve siyasi anlamda kendini kanıtlamadan melikliğini tesis etmiştir. Nitekim Atsız'ın Fâtımîler karşısında, yardım talebi üzerine Dımaşk'a gelmiş ve Fâtımîlerle herhangi bir askeri mücadeleye girmeden, sadece mevcut gücüyle onları tedirgin ederek, şehrin önünden uzaklaşmalarını sağlamış sonra da Atsız'ı bertaraf edip idareyi ele geçirmiştir. Başka bir deyişle Atsız'ın başarılarıyla elde edilen topraklar üzerinde kendi melikliğini ilan etmiştir.

Tutuş'un, Atsız'ı bertaraf etmesi, Fâtımîlere karşı verilen mücadelede değerli bir ismin kaybı anlamına gelse de onun bu hamlesi hem kendisini önemli bir rakipten kurtarmış hem de Büyük Selçuklu Devleti'ne Suriye'de engel teşkil edebilecek yeni bir devletin güçlenmesine mâni olmuştur.

Tutuş, Kuzey Suriye hâkimiyeti için uzun bir süre mücadele etmiştir. Bunun için önce Musul Emîri Müslim ve ardından da Süleymanşâh ile karşı karşıya gelmişse de Halep'e hâkim olamamıştır. Ancak onun bu mücadelesinin Büyük Selçuklu Devleti lehine önemli katkıları olmuştur. Şöyle ki; Musul Emîri Kureyş, Halep'in idaresini ele geçirmiş olsa da onun Irak ve Suriye hattını kendi idaresinde birleştirme planı, Tutuş'un müdahaleleriyle gecikmiş, Süleymanşâh'ın bölgeye gelişi ve onunla girdiği mücadelede hayatını kaybetmesiyle birlikte de tamamen son bulmuştur. Öte yandan Tutuş, Süleymanşâh ile girdiği mücadelede onu yenilgiye uğratarak hem kendine hanedandan bir rakibin komşu olmasını engellemiş hem de Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Melikşâh'ın, Anadolu coğrafyasında güçlenmesini tedirginlikle takip ettiği Türkiye Selçuklu Devleti'nin, Suriye yönünde de güç kazanmasını durdurmuştur.

Fâtımîlerin bilhassa vezir Bedrü'l-Cemalî'nin girişimleriyle toparlanmaya başlaması ve karşı saldırıya geçmesi, Tutuş için talihsiz bir gelişme olmuştur. Zira Fâtımîler, bölgedeki önemli kıyı şehirlerini ele geçirmişlerdir. Ayrıca Suriye'nin yerel idarecileri üzerindeki etkileri de aralıksız devam etmiş, onlarla irtibatlarını sürdürmüşlerdir. Bütün bunlara rağmen Tutuş ise, bölgedeki Türkmen emirleriyle birlikte Fâtımîlere karşı hâkimiyet sahasını genişletmek için harekete geçmiştir. Bazı yerleri ele geçirmeyi başarsa da bu durum, yerel idarecilerin hileleri ve kendi yanındaki emirlerle anlaşmazlıklar yaşaması sebebiyle kalıcı bir başarı getirmemiştir. Dolayısıyla Tutuş, Fatimiler karşısında Selçuklular lehine kalıcı ve etkili bir başarı elde edememiştir.

Sultan Melikşâh için önemli olan Tutuş'u kontrol altında tutabilmektir. Bu yüzden de, Suriye'de onun lehine olabilecek her türlü hamleyi takip etmeyi ve gerektiğinde de müdahalede bulunmayı ihmal etmemiştir. Gerçekten de sultanın, Artuk Bey'i Tutuş'un yanından uzak tutmaya çalışması, Kuzey Suriye'ye bizzat sefer düzenleyerek bölgeyi doğrudan merkeze bağlaması, yerel emirlere Tutuş'a askeri destekte bulunmamları

yönünde telkinlerde bulunması adeta bu husustaki emareleri teşkil etmiştir. Dolayısıyla Tutuş, Sultan Melikşâh'ın gölgesini her zaman üzerinde hissetmiştir.

Tutuş, Suriye Selçuklu Melikliği'ni ilan ettikten sonraki süreçte de tıpkı Suriye'ye ilk geldiği dönemde olduğu gibi Sultan Melikşâh'a bağlılığını sürdürmüştür. Nitekim sultanın Kuzey Suriye seferi için bölgeye geldiği sırada Artuk Bey'in teşviklerine rağmen ona karşı durmamış, aksine meliklik merkezi Dımaşk'a çekilerek gönderdiği elçiler vasıtasıyla sultana itaatini arz etmiş ve onun bölgede yaptığı idari düzenlemelere herhangi bir itirazda bulunmamıştır. Ancak Tutuş, Sultan Melikşâh'ın vefatının ardından, Büyük Selçuklu Devleti tahtı için harekete geçmek hususunda hiçbir tereddüt göstermemiş, büyük sultan olabilmek için her şeyi göze almış ve nihayetinde de bu mücadeleyi hayatıyla birlikte kaybetmiştir.

Büyük Selçuklu Devleti tahtı için girdiği mücadeleyi hayatıyla birlikte kaybeden Tutuş geride iki oğlu arasında bölünmüş bir emirlik bırakmıştır. Nitekim Suriye Selçuklu Melikliği, Dukak idaresindeki Dımaşk ve Rıdvan idaresindeki Halep olmak üzere iki kola ayrılmıştır. Tutuş'un taht için harekete geçmesi Fâtımîlerle olan mücadeleyi de sekteye uğratmış bu yönde ciddi bir ilerleme kaydedilememiştir. Ayrıca Suriye Selçuklu Melikliği'nin ikiye ayrılmasıyla birlikte her iki kardeş arasında iktidar mücadeleleri yaşandığı gibi bölgedeki Selçuklu ve Türkmen beyleri de kendi çıkarlarına göre hareket etmeye başlayarak Suriye'deki anlaşmazlıkların yoğunlaşmasına sebep olmuşlardır. Bütün bu çatışmalar ise en çok bölgede bulunanlara değil, daha sonradan bu topraklara gelecek ve yıllarca Suriye coğrafyasında yaşanan olayların seyrine etki edecek olan haçlılara yaramıştır.

KAYNAKÇA

AHMED B. MAHMUD, Selçuknâme, Cilt I, (Haz. Erdoğan Merçil), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977

AKSARAYÎ, Kerîmüddin Mahmud-i, Müsâmeretü'l-Ahbâr, (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000

ANNA KOMMENA, Alexiad, (Çev. Bilge Umar), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2010

AZÎMÎ, Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler), (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006

BUNDÂRÎ, Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra, (Çev. Kıvameddin Burslan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999

ÇELİK, Aydın, Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018

İBNÜ'L-ADÎM, Bugyetü't-Taleb Fî Tarihi Haleb (Biyografilerle Selçuklu Tarihi), (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989

İBNÜ'L-CEVZÎ, Abdurrahman, el-Muntazam Fî Târîhi'l-Ümem'de Selçuklular, (Ter. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2014

İBNÜ'L-ESÎR, el-Kâmil Fi't-Târih (İslâm Tarihi), Cilt 10, (Çev. Abdülkerim Özyayın), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1987

İBNÜ'L KESÎR, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Büyük İslâm Tarihi, (Çev. Mehmet Keskin), Çağ Yayınları, İstanbul, 1995

KAFESOĞLU, İbrahim, Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, Ötüken Neşriyat, 2. Basım, İstanbul, 2014

KAZVİNÎ, Hamdullah Müstevfî-yi, Târîh-i Güzide (Çev. Mürsel Öztürk), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2018

KOCA, Salim, "Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s.105-145

KOCA, Salim, "Sultan Melikşah'ın Güney-Doğu Anadolu Politikası "Diyâr-ı Bekr" Bölgesinin Fethi ve Türkleşmesi, Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri, Berikan Yayınevi, Ankara, 2010, s.189-213

MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi I, Horasan-Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, (Yay. Ali Öngül), Akademi Kitapevi, İzmir, 2000

RÂVENDÎ, Muhammed b. Ali b. Süleyman, Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr, Cilt I, (Çev. Ahmet Ateş) Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999

REŞİDÜ'D-DÎN, Fazlullah, Cami'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti, (Çev. Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Selenge Yayınları, İstanbul, 2010

Sadruddîn Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali el-Hüseyinî, Ahbâr'üd-devlet'is-Selçukiyye, (Çev. Necati Lûgal), Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999

SEVİM, Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000

SEVİM, Ali, "İbnü'l-Kalânîsî'nin Zeylü Tarih-i Dımaşk Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I. (H. 436-500-1044/45-1106/07)", Belgeler, Cilt XXIX, Sayı 33, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2008, s.1-43

SEVİM ALİ-MERÇİL ERDOĞAN, Selçuklu Devletleri Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2014

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Mir'âtü'z-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular, (Çev. Ali Sevim), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011

TURAN, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, Boğaziçi Yayınları, 7. Baskı, İstanbul, 2002

TURAN, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti, Ötüken Neşriyat, 21. Basım, İstanbul, 2016

URFALI MATEOS, Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162), (Çev. Hrant H. Andreasyan), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000

YİNAC, Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I. Cilt, (haz. Refet Yinanç), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013

ZAHÎRU'D-DÎN NÎŞÂBÜRÎ, Selçuknâme, (Çev. Ayşe Gül Fidan), Kopernik Kitap, İstanbul, 2018